

tweede deel. Hij stelt ons hiermee voor een deontologisch probleem, want het is zonder meer duidelijk - en hij alludeert er trouwens op in zijn inleiding - dat zijn functie van ambtenaar bij dezelfde dienst die hem ook als geschiedkundige aan het werk zette, aan de basis ligt van zijn schroom om te gaan interpreteren. Het is erg nuttig dat historisch bijzonder goed onderlegde ambtenaren als L. Schepens feitenmateriaal publiceren waardoor de grote lijnen van recente politieke processen worden aangegeven, maar voor de meer substantiële analyses van de actuele problematiek staan er dus kennelijk nog een aantal hindernissen in de weg die de auteur bij de opstelling van het eerste deel gelukkig niet ontmoet heeft.

E. Witte

P.W. Klein en G.J. Borger, ed., *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid* (Amsterdam: Meulenhof Educatief, 1979, f32,90, ix + 294 blz., ISBN 90 280 2468 9).

Het heeft lang geduurd, eer onder historici de belangstelling voor de jaren dertig als object van studie definitief doorbrak. Kort na de Tweede Wereldoorlog verscheen het nog alleszins bruikbare verzamelwerk *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen*, maar daarna trad voor geruime tijd een windstilte in. De vruchten van de welvaartsstaat in de jaren vijftig en zestig smaakten kennelijk zo zoet, dat men niet herinnerd wenste te worden aan de voor velen - niet allen! - vernederende omstandigheden van crisis en malaise in het jongste verleden. Om het verworven plezier niet te bederven wilde men de jaren dertig hoogstens gebruiken als een lachspiegel. Het fietsplaatje, de ingenieur op de tram en het kwartje van Romme deden het goed aan de borreltafel. Pas toen rond 1970 de welvaartsstaat hevig begon te schokken en de hoogconjunctuur dreigde om te slaan, kwam er ruimte voor een reëlere bezinning op dat nabije verleden, wellicht uit een behoefte om de beleidsbepalers op het hart te drukken ons een terugval in de ellende van toen te besparen. Deze nieuwe bezinning deed als vanzelf de vraag opkomen, of de politici en captains of industry in de jaren dertig werkelijk alles verkeerd hadden gedaan, zoals men in de naoorlogse euforie vlug geneigd was aan te nemen.

Een van de eersten, die naar een genuanceerd antwoord zocht op deze vraag, was de Rotterdamse hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis P.W. Klein; hij deed dat in een in 1973 verschenen opstel over 'Depressie en beleid tijdens de jaren dertig. Kapttekeningen bij de ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding in de jaren dertig'¹. Deze zelfde Klein trad in 1977 op als voorzitter van het congres van de Stichting Maatschappij-geschiedenis over 'Nederland tijdens de economische crisis van de jaren '30 van onze eeuw'. De hier te bespreken opstellenbundel vormt de schriftelijke neerslag van de toen gehouden inleidingen en besproken rapporten. De organisatie van dit voortreffelijk verlopen congres lag goeddeels in handen van de Nijmeegse historicus A.C.A.M. Bots.

Het congressthema heeft een driedelige behandeling gekregen, dit als gevolg van de opvatting van de organisatoren dat de vermaatschappelijking van de samenleving zich voltrekt op drie van elkaar in analytisch opzicht te onderscheiden velden. Onderscheiden zijn het raamwerk van de economische betrekkingen die gestalte geven aan het proces van behoeftebevrediging, vervolgens het geheel van sociaal-politieke betrekkingen die vorm en inhoud geven aan de machtsverhoudingen in de samenleving, en ten slotte een mentaal-cultureel

1. In: J. van Herwaarden, ed., *Lof der historie. Opstellen over geschiedenis en maatschappij* (Rotterdam, 1973) 287-335.

stelsel dat in de samenleving voorziet in het regelen van normerings- en waarderingsvraagstukken. De omstandigheid dat in de Stichting Maatschappijgeschiedenis een zestal verenigingen van voornamelijk sociaal-economische historici samenwerkt, zal er wel debet aan zijn dat de meeste plaats is ingeruimd voor de economische, sociale en mentaal-culturele aspecten. Of moeten wij de conclusie trekken dat de organisatoren van mening zijn dat de politieke geschiedenis als afzonderlijk aandachtsveld haar beste tijd heeft gehad? Gelukkig is het scherpe onderscheid, dat in de voorbereidingsfase van het congres is gehanteerd, niet geheel uit de verf gekomen. Uit diverse bijdragen in de bundel blijkt dat het onderscheid minder gemakkelijk operationeel te maken is geweest en blijkt tevens dat de historicus van de jaren zeventig oog heeft voor de samenhang tussen de politieke, economische, sociale en culturele aspecten van de vermaatschappelijking van de samenleving. In zoverre illustreert de bundel op verschillende plaatsen de vooruitgang van de geschiedwetenschap in Nederland.

Ook wat betreft object en methode van onderzoek weerspiegelt de bundel de actuele bedrijvigheid in het wereldje van de Nederlandse historici. Hoewel de congresvoorzitter in zijn slotrede attendeerde op nog menig maagdelijk onderzoeksterrein (volksgezondheid, onderwijs, rechts- en gevangeniswezen), valt toch op te maken dat heel wat tot voor kort nauwelijks betreden paden zijn ingeslagen. Als voorbeeld noem ik slechts de bijdragen van H. Kunnen-Verbaan over de Oosterparkwijk in Groningen; van P.deRooy over de belevingswereld van de werklozen; van H.A. Diederiks, H.D. Tjalsma en H. Knippenberg over demografische aspecten van de malaise; en van N.P.Passchier en H.H. van der Wusten over het electoraal succes van de NSB in 1935. De vlucht, die de statistiek ook in de geschiedwetenschap heeft genomen, is in veel bijdragen te bespeuren. De *oral history*, de laatste tijd in Nederland weer zo in de belangstelling, is als methode van historisch onderzoek op vruchtbare wijze gebruikt bij het Oosterparkwijk-onderzoek. En aan de bijdrage van A. Mommen over fascisme en crisis in de heerschappij-structuur mag men evenmin representatieve betekenis onthouden, want deze enigszins sjabloonachtige beschrijving van het grote complot tussen grootkapitaal en fascisme vanuit een marxistische geschiedbenadering is illustratief te achten voor het niveau, waarop in ons land de marxistische historici - een enkele uitzondering daargelaten - wetenschap bedrijven. Ook meer conventionele onderwerpen, gestoken in het traditionele narratieve jasje, komen aan bod, zoals het Plan van de Arbeid (door G. J. Meijer), de katholieke zuil (door Jan Bank), Colijn (door J.C.H. Blom), het democratisch socialisme (door H.F. Cohen) en het tijdschrift *De Gemeenschap* (door H.P.G. Scholten). Men ziet, de bundel biedt een rijke schakering.

Uiteraard ontsnapt ook deze bundel niet aan de ongemakken van zovle verzamelingen opstellen, ongemakken die evenwel haast niet te vermijden zijn. Zo is de samenhang niet altijd even duidelijk; de rapporten, twintig in getal, zijn thematisch weliswaar gegroepeerd rond de inleidingen van Joh. de Vries over de economische aspecten, van H. Philipsen over de werkloosheid en maatschappelijke veranderingen en van I. Schöffner over het politiek-culturele klimaat, maar toch doet het geheel onwillekeurig denken aan de bekende lappendeken. Verder staat het vluchtig geschreven verhaal naast de doorwrochte analyse. Het ene opstel is lang, het andere is eerder een uitgewerkte notitie. De ene auteur verantwoordt zijn zaakjes uitvoerig, een tweede mager en een derde in het geheel niet. Er ontbreekt een literatuurlijst en ook registers mist men.

Dit alles neemt niet weg dat de bundel van harte kan worden aanbevolen, juist vanwege de brede scala van onderwerpen en gevarieerdheid van aanpak. In beide opzichten inventariseert de bundel niet alleen, hij inspireert ook tot verder onderzoek. Bovendien verdient het voorbeeld van de Stichting Maatschappijgeschiedenis op andere hoofdpunten van het historisch debat navolging.

Els Blok, *Loonarbeid van vrouwen in Nederland, 1945-1955* (Nijmegen: SUN, 1978, 192 blz., f18,50, ISBN 9061681278).

In deze studie, een uitgewerkte doctoraalscriptie, behandelt Els Blok een periode van betrekkelijke windstilte in het denken over vrouwenarbeid en het feitelijk karakter van die arbeid. Pas omstreeks 1955 zou er volgens de schrijfster een duidelijke omslag te constateren zijn. Problematisch is, dat die omslag wel in de inleiding van het boek gepostuleerd wordt, maar in het vervolg niet wezenlijk aannemelijk wordt gemaakt. Een studie met 1955 als scharnierjaar is daarvoor geschikter. De relatie tussen het denken over vrouwenarbeid, de overheidsmaatregelen op dat gebied, en de concrete arbeidssituatie van vrouwen wordt vooral toegepast op vrouwen in loondienst bij het bedrijfsleven, en in de kernhoofdstukken 4, 5 en 6 uitgewerkt voor respectievelijk de ongehuwde jonge vrouw, de oudere ongehuwde vrouw en de gehuwde vrouw. Hieraan vooraf gaan hoofdstukken over Nederland in en voor de behandelde periode, over de maatschappelijke- en over de arbeidspositie van vrouwen. Het onderscheid tussen beide laatste begrippen is, afgaande op de inhoud van de desbetreffende hoofdstukken onduidelijk. Het zevende hoofdstuk behandelt de houding van overheid en bedrijfsleven, het negende van de vakbonden. Het tussenliggende chapter betreft de kwestie van gelijke beloning voor gelijkwaardige arbeid.

De gekozen opzet brengt met zich, dat een vrij groot aantal opmerkingen van feitelijke en opiniërende aard nogal eens herhaald wordt. De conclusie dat de acceptatie van vrouwenarbeid, vooral die van de gehuwde vrouw, sterk afhankelijk is van de conjunctureel bepaalde behoefte aan die arbeid op de arbeidsmarkt lijkt eerder bladzijde voor bladzijde geïllustreerd te worden, dan dat er elegant op afgestevend wordt. Opvallend is de moraliserende houding die de schrijfster inneemt ten opzichte van opvattingen en handelwijzen die zij afkeurt. Over de bereidheid van het NVV in het kader van de naoorlogse wederopbouw mee te werken aan loonmatiging, zonder beperking van prijzen en winsten te bewerken merkt ze op dat dit 'achteraf een grote beleidsfout blijkt te zijn geweest' (20).

Ook wordt de maatschappelijke werkelijkheid, waarin het verschijnsel vrouwenarbeid zich ontwikkelde, wel eens in wat al te simpele beelden gevangen. 'Eenmaal gehuwd blijft de vrouw afhankelijk van haar man en diens inkomen. Dit geldt zowel voor de vrouw uit de arbeidersklasse als voor die uit de bourgeoisie. Voor de laatste moet echter opgemerkt worden dat zij via het inkomen van haar man profiteert van de uitbuiting van het arbeidersgezin' (14). Zo een vereenvoudigde visie op de geleding van onze samenleving speelt de schrijfster een enkele maal vaker parten. Telkens wanneer er sprake is van arbeid van vrouwen buiten het huishouden in zijn algemeenheid ontbreekt met een zekere persistentie de vrouw die, zonder betaling vaak, en zonder altijd in de statistieken terecht te komen, werkzaam was in het bedrijf of de firma van man, vader of een ander familielid. In de landbouw komen we haar even tegen. Behalve aan de maatschappelijk-politieke optiek van de auteur kan zo iets ook liggen aan de omstandigheid dat ze het gegevensbestand van overheid en vakbeweging zonder kritische waardering geaccepteerd en geïnterpreteerd heeft. Voor de naoorlogse periode wordt bijvoorbeeld een verschuiving geconstateerd van arbeid verricht door dienstmeisjes, naar die verricht door werksters. De overweging dat de werkzaamheden van de laatste categorie zich net als vandaag, grotendeels in het niet geregistreerde gedeelte van de economie afspeelt ontbreekt, zodat de afnemende van het percentage vrouwen in de huishoudelijke dienst tussen 1947-1954 met 20% voor de werkelijkheid niet zoveel betekenis behoeft te hebben gehad.

Het aardigste gedeelte van het boek is de uiteenrafeling van de langzaam veranderende opvattingen over het buitenshuis gaan werken door gehuwde vrouwen, met name in de in-